
نامه خاتون ارگی

و

صدونوزده پاره نوشتار سغدی

زهرة زرشناس، ایلد عسگری

فرهنگستان زبان و ادب فارسی

نشر آثار / تهران ۱۳۸۸

نامه خاتون ارگی و صدونوزده پاره نوشتار سغدی

زهره زرشناس، لیلا عسگری

مدیر فنی چاپ: حمیدرضا دمیرچی

حروف نگار: معصومه حیدری

چاپ اول: ۱۳۸۸

شماره: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۶۵۰۰۰ ریال

لیتوگرافی: مودمک چاپ و صحافی: نماد

شابک: ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۷۵۳۱ - ۸۹ - ۴

ISBN: 978 - 964 - 7531 - 89 - 4

نشانی: تهران، بزرگراه حقانی، بعد از ایستگاه مترو،

مجموعه فرهنگستانها، فرهنگستان زبان و ادب فارسی

صندوق پستی: ۶۳۹۴ - ۱۵۸۷۵

تلفن: ۸۸۶۴۲۳۹۴۸ (۰۲۱) - ۸۸۶۴۱۵۰۰ (۰۲۱) دورنگار:

www.persianacademy.ir

وبگاه (وبسایت):

حق چاپ محفوظ است.

فهرست نویسی پیش از انتشار کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران:

سرشناسه	زرشناس، زهره، ۱۳۳۰ -
عنوان و نام پدیدآور	نامه خاتون ارگی و صدونوزده پاره نوشتار سغدی / زهره زرشناس، لیلا عسگری.
مشخصات نشر	تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۸۸
مشخصات ظاهری	بیست و هشت، ۲۸۵ ص. : نمونه.
شابک	۹۷۸ - ۹۶۴ - ۷۵۳۱ - ۸۹ - ۴
وضعیت فهرست نویسی	۶۵۰۰۰ ریال
موضوع	فیبا
موضوع	زبان سغدی -- متن ها -- ترجمه شده به فارسی
موضوع	ادبیات بودایی سغدی -- ترجمه شده به فارسی
شناسه افزوده	ادبیات مانوی سغدی -- ترجمه شده به فارسی
شناسه افزوده	عسگری، لیلا، ۱۳۴۲ -
رده بندی کنگره	فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
رده بندی دیویی	۶۲ ۱۳۸۸ / ۲۳۱۱ PIR
شماره کتاب شناسی ملی	۴ / ۰۸۷ فا
	۱۹۴۷۶۸۱

فهرست

پیشگفتار.....	هفت
نشانه‌ها.....	دوازده
مقدمه قطعه‌های سفدی لنینگراد (مؤسسه شرق‌شناسی موزه آسیایی).....	سیزده
بخش نخست قطعه‌های پراکنده (برگردان فارسی، حرف‌نوشت)	
مجموعه کوخائفسکی.....	۳
مجموعه کِراتکُف.....	۶
مجموعه آلدینبورگ.....	۶۶
مجموعه رابروفسکی.....	۹۶

بخش دوم قطعه‌های پیوسته (برگردان فارسی، حرف‌نوشت)

سنگه سوتره (۸، ۳۹، ۳۸، ۴۱، ۸۴a، ۸۲b، ۸۶، ۵۳، ۷۱).....	۱۰۱
مانی در دربار شاهنشاه (۶۹، ۶۰، ۸۷، ۸۳b، ۸۳c، ۶۸، ۸۳a).....	۱۲۰
مناظره اویاکه و بودا (۴۰، ۴۹، ۵۰، ۵۲، ۸۱، ۸۹، ۳۵a، ۳۵b).....	۱۳۵

- خواستوانیفت (۱۰۶، ۳۴، ۸۰، ۶۵) ۱۴۵
- پیرمرد نیک مروا (۶۱، ۳۷) ۱۵۳
- نامه خاتون ارگی (۴۴) ۱۵۹
- بوستان پای و طوطی (۲۹) ۱۶۳
- کشاوری و ماهگیر (دو برادر خیر و شر) (۹۲) ۱۶۶
- شاگرد بودا (۹۱، ۵۹۷ و ۵۹۷) ۱۶۹
- راهنمای درمان بواسیر (۴۷، ۴۸) ۱۷۲
- پی نوشت ها ۱۷۵
- منابع ۱۸۴
- منابع قطعه های سفالی لینکرا (مجموعه مؤسسه شرق شناسی موزه آسیایی) . ۱۸۷
- نمایه ۱۹۳
- فهرست تطبیقی تصاویر با شماره شناسه توصیف قطعه ها ۲۱۶
- تصاویر نسخه ها ۲۱۷

پیشگفتار

قطعه‌های سفیدی مجموعه آسیای مرکزی مؤسسه شرق‌شناسی فرهنگستان علوم روسیه ۱۲۰ قطعه را دربرمی‌گیرد که تاریخ آنها را بین سده‌های ۸ و ۹ میلادی دانسته‌اند. این قطعه‌ها را چهار مجموعه‌دار به نام‌های کوخانفسکی^۱، کیراتکف^۲، آلدنبورگ^۳، رابوروفسکی^۴ میان سال‌های ۱۹۰۷ تا ۱۹۱۵ از مناطق مختلف ترکستان شرقی گرد آورده‌اند. بیشتر این قطعه‌ها به خط سفیدی‌اند و تعداد اندکی نیز به خط مانوی. موضوع بیشتر قطعه‌ها به دو فرهنگ دینی بودایی و مانوی مربوط است. این دست‌نوشته‌ها هم‌اکنون در موزه فرهنگستان علوم سن-پترزبورگ (لنینگراد سابق) نگهداری می‌شود.^۵

1. А. И. Кохановский

2. Н. Н. Кратков

3. С. Ф. Ольденбург

4. В. И. Роборовский

۵. برای آگاهی از پیشینه تاریخی این مجموعه‌ها — مقدمه قطعه‌های سفیدی مؤسسه شرق‌شناسی موزه آسیایی (راگوزا، ۱۹۸۰: ۴-۱۰) و ترجمه فارسی آن در همین اثر.

رزبرگ^۱ و زالمان^۲ در طی سه دهه نخست سده بیستم تعداد اندکی از این متن‌ها را منتشر کردند. پس از آن این مجموعه مدت‌ها به دست فراموشی سپرده شد و سفدی‌شناسان روسی به بررسی آثار کوه مغ پرداختند که در سال ۱۹۳۳ م. از کوه مغ در تاجیکستان کشف شده بود. (سیمز ویلیامز، ۱۹۸۹: ۲۳۲).

راگوزا (۱۹۸۰) برای نخستین بار تمام قطعه‌های این مجموعه را با عنوان قطعه‌های سفدی مؤسسه شرق‌شناسی موزه آسیایی حرف‌نویسی و به زبان روسی ترجمه کرد و همراه با شرح آنها، فهرست واژه‌ها^۳ و ۶۹ عکس از دست‌نوشته‌ها، منتشر کرد. این کتاب اساس پژوهش حاضر بوده است. راگوزا با انتشار این مجموعه خدمت بزرگی به تحقیقات فرهنگ و زبان‌های آسیای مرکزی در سده‌های میانه کرده است.

با آنکه تعداد دست‌نوشته‌های مجموعه‌های پاریس، لندن و برلین بیشتر از مجموعه لنینگراد است اما تنوع و گونه‌های ادبی که در این دست‌نوشته‌ها دیده می‌شود بسیار جالب و قابل تأمل است. (سیمز ویلیامز، ۱۹۸۱: ۲۳۲)

راگوزا بیشتر بر روی ویژگی‌های زبانی این قطعه‌ها کار کرده است و به دیگر ویژگی‌های آنها نپرداخته است. بسیاری از قطعه‌های این مجموعه کوتاه و آسیب دیده‌اند و بررسی آنها افزون بر تسلط کامل بر زبان و خط نیاز به دقتی خاص دارد. برای کشف یک واژه از میان حروف ناخوانا و آسیب‌دیده و یافتن ارتباط عبارت‌های کوتاه و بریده بریده باید کاغذهای تکه تکه شده را بدرستی در کنار هم قرار داد تا به متنی پیوسته و منسجم رسید.

پس از انتشار سه مقاله انتقادی سیمز ویلیامز (۱۹۸۱، ۱۹۹۰ و ۱۹۹۱) مشخص شد که راگوزا از عهده کشف چگونگی پیوستگی قطعه‌ها برنیامده است. سیمز

1. F. A. Rosenberg

2. K. Г. Залеман

۳. فهرست واژه‌های کتاب قطعه‌ها سفدی لنینگراد به سبب نیاز به بررسی بیشتر، و در بسیاری موارد عدم تطبیق معنایی با واژه‌های متن اصلی، از اثر حاضر حذف و چاپ آن به زمان دیگر موکول شد.

وiliامز در این سه مقاله بسیاری از دشواری‌های خواندن و ترجمه متن‌ها را حل کرده و مهم‌تر آنکه ارتباط منطقی قطعه‌ها را نیز پیدا کرده است و بدین ترتیب چند قطعه پیوسته و نیز قطعه‌هایی که درباره یک موضوع بودند را مشخص ساخته است. در حالی که راگوزا به ارتباط تعداد کمی از قطعه‌ها اشاره کرده بود. یوتاکا یوشیدا در فاصله سال‌های ۱۹۹۳ تا ۱۹۹۵ سه بار و روی هم رفته حدود ۱۰۰ روز به بررسی این دست‌نوشته‌ها و به ویژه متن‌های چینی پشت دست‌نوشته‌های سغدی پرداخته است. او به واسطه مرتبط کردن متن‌های چینی توانسته است ارتباط میان متن‌های پراکنده سغدی را بیابد و یافته‌های او بسیاری از نظرات پیشین سیمز وiliامز را تأیید کرده است. (یوشیدا، ۲۰۰۱: ۱۰۵)

شایان ذکر است که پیش از این قطعه‌های سغدی لنینگراد موضوع پایان‌نامه کارشناسی ارشد یکی از گزارندگان این کتاب بوده است.^۱

پژوهش حاضر در دو بخش دسته‌بندی شده است: بخش نخست حرف‌نوشت و برگردان فارسی قطعه‌های پراکنده مجموعه‌های کوخانفسکی، کراتکف، آلدنبورگ و رابروففسکی. بخش دوم: حرف‌نوشت و برگردان فارسی قطعه‌های پیوسته مجموعه‌های یادشده و پی‌نوشت‌ها بخش پایانی: منابع مورد استفاده گزارندگان کتاب، منابع کتاب راگوزا، نمایه، فهرست تصاویر و تصاویر.

با توجه به اهمیت زبان سغدی و از آنجا که نخستین تحقیقات بر روی این قطعه‌ها به زبان روسی انجام شده بود و استفاده از آنها برای پژوهشگران ایرانی دشوار بود، نویسندگان این اثر بر آن شدند تا با توجه به مقاله‌های انتقادی موجود، ترجمه دقیق‌تری به زبان فارسی فراهم آورند.

بدین ترتیب تلاش گزارندگان بر آن بوده است که با استفاده از تصحیحات

۱. عسگری، لیل (۱۳۷۲) قطعه‌های سغدی موزه شرق‌شناسی لنینگراد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد فرهنگ و زبان‌های باستانی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. در این پایان‌نامه یازده قطعه سنگه سوتره به راهنمایی دکتر بدرالزمان قریب و مشاوره دکتر زهره زرشناس از زبان سغدی ترجمه و آوانویسی شد و افزون بر این تمام متن‌ها (۱۲۰ قطعه) به راهنمایی دکتر عنایت‌الله رضا از زبان روسی به فارسی ترجمه شد.

سیمز ویلیامز و قرائت‌های جدید برگردان فارسی واژه به واژه‌ای از متن سغدی در اختیار پژوهندگان ایرانی قرار گیرد و تا حد امکان کاستی‌های ترجمه راگوزا برطرف شود. شایان ذکر است که تفاوت اصلی این اثر با کتاب راگوزا افزوده شدن بخش جدیدی است به نام قطعه‌های پیوسته (← بخش دوم کتاب) که در آن تمامی باره‌نوشته‌های پراکنده مربوط به هم یا قطعه‌هایی که یک متن پیوسته را تشکیل می‌دهد با حفظ شماره اصلی خود در کنار یکدیگر آمده‌اند. ترتیب قطعه‌های پیوسته از قطعه‌های بلند به کوتاه است این قطعه‌ها عبارت‌اند از:

سنگه سوتره، درباره مردی که به گمان بسیار خود بود است. او درختی می‌نشاند که یک‌روزه به بار می‌نشیند.

مانی در دربار شامشاه، مانی به تمثیل داستانی را برای مغان نقل می‌کند، این داستان درباره پسری است که برای حفظ جان خود در برابر نامداری‌اش وانمود می‌کند کروال است. در واقع مانی خود و پیروانش را به این پسر تشبیه کرده که تا زمان بیان حقیقت و دادخواهی خاموش می‌ماند و

مناظره اوپاکه و بودا، در این قطعه میان اوپاکه بدعت‌گذار و مرتد با بودا مناظره‌ای در گرفته است.

خواستوانیفت، متن توبه‌نامه‌ای که در آن از خداوند طلب بخشایش شده است. پیرمرد نیک‌مروا، پیرمردی نیک‌مروا از بخت خوش بر بسیاری از مشکلات خود چیره می‌گردد و

نامه خاتون ارگی، نامه‌ای صادقانه و صمیمانه که خاتون ارگی (قره‌شهر) به شیوه‌ای بسیار محترمانه خطاب به آموزگار مانوی خود نوشته است.

بوستان پای و طوطی، در این داستان طوطی که به زبان آدمیان سخن می‌گوید پس از آنکه برگ‌های درختی که بر آن آشیان داشته خشک می‌شود به درخت دیگری کوچ می‌کند.

کشاورز و ماهیگیر (دو برادر خیر و شر)، این داستان بخشی از یک افسانه بودایی است درباره دو برادر خیر و شر.

شاگرد بودا، حاصل قطعه‌های ۹۱، ۹۷b و ۹۷c قطعه واحدی است درباره یکی از شاگردان بودا.

راهنمای درمان بواسیر، عنوان آخرین قطعه‌ای است که در بخش قطعه‌های پیوسته آمده و شیوه درمان بواسیر در آن شرح داده شده است.

گزارندگان این کتاب از سرکار خانم دکتر بدرالزمان قریب و جناب آقای دکتر عنایت‌الله رضا سپاس ویژه دارند.

همکاری سرکار خانم پروانه فغام‌زاده، که ویرایش اولیه دست‌نوشته‌ها و تنظیم ساختار کتاب را با دقت و شکیبایی برعهده گرفتند و بسیاری از کاستی‌های آن را برطرف ساختند نیز درخور تشکر و سپاس فراوان است.

در پایان از همکاران فرهنگستان زبان و ادب فارسی سرکار خانم حیدری که حروفچینی و سرکار خانم قدوسی که ویرایش فنی این اثر را عهده‌دار شدند سپاسگزاری می‌نماید.

نشانه‌ها

- [] در حرف نویسی: نشانه بازسازی کامل
در برگردان فارسی: برای افزودن مطلبی به متن اصلی
- () در حرف نویسی: نشانه بازسازی ناقص
در برگردان فارسی: برای معنای روشن تر
- < > در برگردان فارسی: برای کاستن از متن اصلی
- /// نشانه ساییدگی و صورت‌های غیرقابل خواندن
- / یا
- « » معنی
- * پیش از واژه‌های مفروض

مقدمه

قطعه‌های سغدی مؤسسه شرق‌شناسی موزه آسیایی

مجموعه حاضر دربرگیرنده بخشی از مجموعه دست‌نوشته‌های آسیای مرکزی مؤسسه شرق‌شناسی فرهنگستان علوم روسیه (شوروی سابق) است. این اسناد از چهار مجموعه کوخائفسکی، کراتکف، آلدنبورگ و رازروفسکی تشکیل شده است. کشف این مجموعه پیوندی ناگسستنی با مطالعات آسیای مرکزی دارد و بر روی هم گنجینه دست‌نوشته‌های آسیای مرکزی را کامل کرده است. اینک به بررسی تاریخچه این مجموعه می‌پردازیم.

فرهنگ کهن و غنی ترکستان شرقی از دیرباز توجه پژوهندگان روس و اروپایی غربی را به خود جلب کرده است.^۱ تا اواسط سده گذشته پژوهش‌های

۱. برای بررسی‌های مهم دیگر در زمینه مطالعات تاریخ - باستان‌شناسی شین‌جیان -
A. H. Анучин. "Археологические экспедиции в Восточном Туркестане"
Землеведение. XIV/Кн. III-IV. 1907, с. 253-267; В.В. Бартольд. История изучения Востока в Европе и России
(تاریخ مطالعات شرق در اروپا و روسیه). Изд. 2. Л., 1925; А. Н. Бернштам. "Проблемы
истории Восточного Туркестана" (مسائل تاریخی ترکستان شرقی). Вестник

باستان‌شناختی و جغرافیایی آسیای مرکزی اندک بوده و نفوذ به این مناطق دوردست تنها از طریق دانستن زبان‌های بومی و نیز درآمدن به هیئت بازرگانان امکان‌پذیر بوده است. به همین سبب چاکان و لیخانف^۱ افسر روس نیز به همین‌گونه در این نواحی به سر بُرد. ماجرای به هلاکت رسیدن پژوهندگان هیئت ادولف شلاگینتویت^۲ (۱۸۵۷) در این منطقه گواهی است بر مخاطره‌آمیز بودن سفر در این نواحی. دیوتری دِ رنا^۳ (۱۸۹۵) سیاح فرانسوی نیز مدت‌ها بعد به چنین سرنوشتی دچار شد.

جانسون^۴ (۱۸۶۶) و فورسایت^۵ (۱۸۷۳) اطلاعاتی نسبی دربارهٔ شین‌جیان^۶ باستان تا منطقهٔ چین به دست داده‌اند. افزون بر این آگاهی‌هایی دربارهٔ شهرهای ویران مدفون در شن به دست آوردند. فورسایت حفاری‌هایی جزئی نیز در نزدیکی یانگی گیسار^۷ انجام داد و در آنجا تکه‌هایی از ظروف، شیشه، چینی و سکه پیدا کرد که بر روی آنها نوشته‌هایی وجود داشت.

древней истории, 1947, No2, c.52-71; Б. Н. Вишневский. "К антропологии древнего населения Восточного Туркестана"

(انسان‌شناسی جمعیت باستان ترکستان شرقی). Казанский Музейны Вестник, 1921. No1-2, c.88-102; С. Ф. Ольденбург. "Исследования памятников старинных культур Китайского Туркестана" (بررسی آثار فرهنگ کهن ترکستان چین). ЖМНП. (Журнал Министерства народного просвещения). Т. 353, No 6, 1904. c. 366-367; همو. "Русские археологические исследования в Восточном Туркестана". Казанский Музейны Вестник, 1921. No 1-2, c. 25-30; J.A. Dabbs. *History of the discovery and exploration of Chinese Turkestan*. The Hague, 1963; P. Pelliot, *La Haute Asie*. Paris, 1931.

1. Чакан Валиханов
2. Adolf Schlagintweit
3. Diuttri de Rena
4. Jonson
5. D. Forsyth
6. Xinjiang
7. Yanggisar

در سال ۱۸۷۹ ریگل^۱ گیاه‌شناس روسی، نخستین بار در قرن ۱۹ از واحه بزرگی در تورفان، که در حد فاصل رشته‌های شرقی کوه‌های تیان‌شان^۲ و بخش سفلی تاریم^۳ واقع شده است، دیدن کرد. او نقشه کاملی از شهرهای باستانی در نزدیک تورفان، پایتخت ایدیکوت‌های (حاکمان) اویغوری ارائه داد.

مطالعات ژرف و ثمربخش در آسیای مرکزی پس از کوشش‌های هیئت پرژوالسکی^۴ با انجام چهار سفر بزرگ به قلب تبت میسر شد. یافته‌های قوم‌شناختی و باستان‌شناختی هیئت پرژوالسکی در این منطقه با توجه به شرایط استثنایی سفرها محدود بوده است، اما این یافته‌ها منجر به کسب افتخارات علمی برای دانشمندان روسی شده است.

پس از پرژوالسکی، بسیاری از هیئت‌های علمی روسی و پژوهندگان غیرروس در ترکستان شرقی دست به کار شدند از جمله پوتسف^۵ (۱۸۸۹-۱۸۹۰)؛ برادران گروم گریزبائیلو^۶ (۱۸۸۹-۱۸۹۰) که بر روی گودال معروف دامنه جنوبی تیان‌شان (گودال تورفان) تحقیق کردند؛ کارلف^۷ و رابوروفسکی (۱۸۹۳-۱۸۹۵)، کری^۸ (۱۸۸۵-۱۸۸۷)، سون‌گدین^۹

1. А. Регель

2. Tianshan

3. Tarim

4. Н.М. Пржевальский. "Как путешествовать по Центральной Азии. (1-я гл. IV Путешествия по Центральной Азии. От Кяхты на истоки Желтой реки)" (چگونه باید در آسیای مرکزی سفر کرد. فصل اول چهارمین سفر به آسیای مرکزی از "Сборник географических топографических и статических материалов по Азии. Вып. 32. СПб. 1888. с.222.

5. М.В. Певцов

6. Грум-Гржимайло

7. П.К Козлов

8. Carey

9. Свен Гедин

(۱۸۹۳-۱۸۹۷) که ویرانه‌های شهرهای باستانی را در بیابان تكله-مکان^۱ و بسیاری جاهای دیگر کشف کردند.

در پرتو مطالعات تاریخی - باستان‌شناختی شین‌جیان در سال ۱۸۹۰ چشم‌انداز تازه‌ای پدیدار شد. در این سال بویر^۲ انگلیسی در منطقه کوچک شار-یار^۳ نزدیک جنوب کوچا^۴ در ترکستان شرقی نخستین سند دست‌نوشته‌ای را یافت که به زبان سنسکریت بر روی پوست درخت غان (توس) نوشته شده بود. از آن زمان در نتیجه بررسی‌های پی‌گیر علمی، دست‌نوشته‌ها، آثار هنری و موادی از فرهنگ آسیای مرکزی به دست آمده است. در آغاز تلاشی برای ساماندهی اشیای باستانی و تحقیق پیرامون بقای فرهنگ پیشین صورت نگرفت. ترکستان شرقی، با گذشته‌ای درخور بررسی، بستری آماده برای پژوهش بود و مینایف^۵ امید داشت که سیاحت و شرق‌شناسان روسی در این منطقه (از لپنر^۶ تا ختن) به پژوهش‌های باستان‌شناسی بپردازند. خواسته او به تحقق پیوست و نیکلای فدرویچ پتروفسکی^۷ (کنسول روسی در کاشغر) از نخستین پژوهشگران و مجموعه‌داران آثار این منطقه به‌شمار می‌رود.^۸

از سال ۱۸۹۱ ارتباط مستمر و استوار میان انجمن شرقی جامعه باستان‌شناسان روسی و پتروفسکی پدید آمد که تا سال ۱۹۰۴، هنگامی که

1. Taklamakan

2. Boyer

3. Шар-Яар

4. Куча

5. И.П. Минаев. "Забытый путь в Китай" (راه از یادرفته به چین). ЖМНП. Т. 264, No 7, 1889. с. 189.

6. Lop Nur

7. Н. Ф. Петровский

۸. درباره او ←

С.Ф.Ольденбург. "Памяти Николая Федоровича Петровского"

(آثار نیکلای فدرویچ پتروفسکی). ЗВОРАО (Записки Восточного отделения Русского археологического общества). XX 1910. с. 01-08.

پتروفسکی به سبب بیماری برای همیشه مجبور به ترک کاشغر شد، ادامه یافت. منابع روسی به سبب پیوند دست‌نوشته‌ها و مجموعه‌های ارزشمند کهن^۱، که آخرین آنها برای نگهداری به موزه آسیایی فرهنگستان علوم سپرده شده‌اند، غنی‌تر شده است. در میان یافته‌های پتروفسکی دست‌نوشته‌هایی به زبان‌های مختلف سککرت، پراکرتی، تبتی و غیره و نیز به زبان کشف‌شده ایرانی شرقی جدیدی که به سبب شباهت با زبان اقوام سکایی، «سکایی» نامیده شده است، دیده می‌شود. متأسفانه تاکنون فقط تعداد اندکی از دست‌نوشته‌های مجموعه پتروفسکی منتشر شده است^۲. آثار سکایی یافت شده تاکنون بررسی نشده‌اند، از این رو اطلاع بسیار اندکی درباره محتوای آنها در دست است. اما با کشف و انتشار بخشی از دست‌نوشته‌های سکایی E به دست وارییف - دسیاتوفسکی^۳ فقیه، اهمیت و جالب بودن این نویافته‌ها آشکار شد^۴.

هم‌زمان با کوشش‌های پتروفسکی، سازماندهی هیئت باستان‌شناسی فرهنگستان علوم در سال ۱۸۹۸ در تورفان به سرپرستی کلمتس، برای تحقیقات

1. — ЗВОРАО. VII, 1893. с. VI-VII; VIII, 1894. с. II, IV, VI; IX, 1896. с. V, VIII, IX; XI, 1889. с. II, IX; XIII, 1901. с. XIX-XX, XXXI XLV.

2. — Публикации С. Ф. Ольденбурга (آثار س.ف. آلدنبورگ). (ЗВОРАО. VIII 1894. С. 47-67, 151-153, 349-351; XI. 1899 с. 207-264; XV, 1904. с. 0113-0122), В. С. Воробьева-Десятовского (دسیاتوفسکی - وارییف). (Ученые записки ИВ АН СССР. XVI, 1958. с. 280-308).

3. В. С. Воробьев-десятовский

4. Сказание о бхадре (Новые листы сказкое рукописе "E"). Факсимиле текста. Транскрипция, перевод, предисловие, вступительная статья, глоссари и примечания В.С. Воробьева - Десятовского и М. И. Воробевой-Десятовской, (داستانی درباره بهادر و برگ‌های نویافته داستان دست‌نویس E نسخه خطی، آوانویسی، ترجمه، پیش‌سخن، مقدمه، فهرست واژگان و ضمیمه به کوشش و.س. وارییف - دسیاتوفسکی و ام. ای. وارییووا دسیاتوفسکایا). 1965. Москва.

فرهنگ باستانی چین، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بود^۱. با وجود محدودیت زمانی و کمبود ابزار کار، کلمنتس کاوشگرانه مطالعه بر روی شمال و شرق شین‌جیان باستان را آغاز کرد.

در پرتو دست‌آوردهای هیئت کلمنتس دوازدهمین کنگره بین‌المللی شرق‌شناسان در رم (۱۸۹۹) اعلام کرد که خواستار تأسیس انجمن بین‌المللی پژوهش‌های تاریخی، باستان‌شناختی، زبان‌شناختی و قوم‌نگارانه مطالعات آسیای مرکزی و شرقی است. این انجمن سازماندهی شد و در کنگره هامبورگ (۱۹۰۲) با حضور هیئت مرکزی سن-پترزبورگ^۲ و هیئت‌های ملی کشورهای دیگر رسمیت یافت.

پژوهش‌های کلمنتس کاوشای تحقیقات دانشمندان خارجی در ترکستان شرقی شد. در طی سال‌های ۱۹۰۰-۱۹۱۶ شمار بسیاری از هیئت‌های پژوهشی خارجی در آسیای مرکزی دست به اکتشاف زدند:

۱. چهار هیئت آلمانی که سه هیئت آن به کاوش در تورفان باستان پرداختند:

۱. درباره هیئت کلمنتس به کارهای زیر مراجعه کنید.
 Д. А. Клементц. ["Письмо от 30-X-1898 г. о его экспедиции в Турфан" (نامه مورخ ۱۸۹۸/۱۰/۳۰ درباره تأسیس کلمنتس به تورفان)]. ИАН. (Известия Академии Наук) Сер. V, X, 1899, с. II-VI; همو "Предварительные сведения об археологических результатах Турфанской экспедиции". ЗВРАО. XIII, 1899. с. VI-XIII. همو "Turfan und seine Altertümer. Nachrichten über die von der kais. Akad. d. Wiss. Zu petersburg im Jahre 1898 ausgerüstete Expedition nach Turfan. St.-pbg., 1899; С.Ф. Ольденбург. [بازنگری: D. Klementz. "Turfan und seine Altertümer" ... ЗВРАО. XIII, 1901. с. 065-068; همو "Экспедиция Д. А. Клементца в Турфан в 1898г." (هیئت کلمنتس در سال ۱۸۹۸ در تورفان) Известия Восточно-Сибирского отдела русского географического общества. 45, 1917. с. 1-13.

2. —> С.Ф. Ольденбург. "Русский комитет для изучения Средней и Восточной Азии" (کمیته روسی مطالعات آسیای مرکزی و شرقی) ЖМНП. Т. 349, No 9, 1903. с.44-47.

هیئت‌های گرونودل^۱، هوت^۲ (۱۹۰۲-۱۹۰۳)؛ لکوک^۳، بارتوس^۴ (۱۹۰۴-۱۹۰۵)؛ گریونودل (۱۹۰۵-۱۹۰۷)؛ لکوک، بارتوس (۱۹۱۳-۱۹۱۴).
 ۲. چهار هیئت انگلیسی برای مطالعه جنوب ترکستان شرقی که سه هیئت آن را اشتاین^۵ در طی سال‌های (۱۹۰۰-۱۹۰۱، ۱۹۰۶-۱۹۰۸، ۱۹۱۳-۱۹۱۶) سرپرستی می‌کرد و هیئت دیگری در سال ۱۹۰۵ که سرپرستی آن به عهده بارت^۶ و هنتون^۷ بود.
 ۳. هیئت فرانسه را شاران^۸ و پلیو^۹ تشکیل دادند که تحقیقات آنها درباره نشانه‌های فرهنگ‌های کهن و گسترش آنها در شرق، در ایالت گانسو^{۱۰} بود.
 ۴. دو هیئت ژاپنی، یکی به سال ۱۹۰۲ به سرپرستی اُتان^{۱۱} و دیگری به سرپرستی دزوئته تاتیبانا^{۱۲} و یاسیکاوا^{۱۳} (۱۹۱۲-۱۹۱۳).
 انجمن باستان‌شناسی روسی نیز کوشید هیئت بزرگی را در حوضه تاریم^{۱۴} سازمان دهد، اما این کوشش به سبب خودداری وزارت دارایی از پرداخت هزینه حفاری به نتیجه نرسید. به سبب پژوهش‌های این هیئت‌ها تقریباً در تمام منطقه

1. A. Grünwedel

2. G. Hut

3. Le coq

4. Bartus

5. O. Stein

6. Barret

7. Hannington

8. Chavannes

9. P. Pelliot

10. Gancu

11. Otani

12. Dzuñtu Tatibana

13. Yosikava

14. Н. Веселовский, Д. Клеменц, С. Ольденбург, "Записка о снаряжении экспедиции сархеологической целью в бассейн Тарима" (نوشته‌هایی درباره تجهیز هیئت به منظور باستان‌شناسی در حوضه تاریم) ЗВОРАО. XIII. 1901. с. IX-XVIII.

آسیای مرکزی (به ویژه ختن، کوچا، قره‌شهر و تورفان) دست‌نوشته‌هایی یافت شده که بیشتر مربوط به قرون ۸ و ۹ است. این نوشته‌ها مشتمل‌اند بر اسناد دینی (مسیحی، مانوی، بودایی) و نیز غیردینی (نامه، کتابچه راهنما، فهرست و غیره) و به دو گونه خط نوشته شده‌اند: خط جنوبی یا به عبارتی هندی (براهمی و خروشتی) و غربی یا به عبارتی آرامی (سغدی بودایی یا همان خط ملی سغدی و خط مانوی و سریانی).

دست‌نوشته‌هایی به خطی با پیشینه آرامی و به زبان ترکی باستان (اویغوری) و سه‌گوش ایرانی (فارسی میانه، پهلوی اشکانی و گویشی که در آن زمان ناشناخته بود و بعدها سغدی نام گرفت) به دست آمده است. مقایسه اصطلاحات تقویم سغدی پیرویی با اصطلاحاتی همانند در یکی از اسناد نویافته سبب شد که این زبان، سغدی نامیده شود.

بررسی اسنادی که به خط براهمی نوشته شده، به ویژه مضامین بودایی آنها، نتایج شگفت‌انگیزی در پی داشت. آشکار شد که اسناد به دست آمده از کوچا و قره‌شهر، که به دو‌گوش تاکنون ناشناخته هند و اروپایی نوشته شده‌اند^۱، به زبان‌های اروپایی نزدیک‌ترند تا هندی و ایرانی. زبان دست‌نوشته‌های به دست آمده از ختن، همان‌گونه که پیش از این گفته شد، متعلق به گروه زبان‌های ایرانی شرقی است و سکایی نام دارد.

بدین ترتیب کشف زبان‌های آسیای مرکزی مدیون تحقیقات باستان‌شناختی ترکستان شرقی است. یکی از نتایج بررسی فرهنگ کهن شیخ‌جان کشف ادبیات فارسی میانه ظاهراً از میان رفته کیش مانوی است که آشنایی با امره‌های آن، در گذشته، از طریق روایت‌های ادیان دیگر امکان‌پذیر بوده است.

همان‌گونه که پیش از این اشاره شد پژوهش‌های محققان روسی در شرق ترکستان، نخستین کوشش برای ساماندهی هیئت بزرگ باستان‌شناسی در آسیای مرکزی بود. این پژوهش‌ها با دشواری‌های بسیاری مانند کمبود منابع مالی برای

۱. امروز این دو‌گوش را تُخاری A و B می‌نامند. م.

متن‌های مانوی مکشوف در ترکستان اختصاص داشت. این متن‌ها به زبان‌های فارسی میانه، سغدی و ترکی نوشته شده‌اند تعداد این متن‌ها بسیار اندک است و در نتیجه تشخیص مضمون آنها امکان‌پذیر نیست. هم‌اکنون این قطعه‌ها در میان دست‌نوشته‌های گنجینه سربانی نگهداری و با شماره‌های زیر مشخص شده‌اند: فارسی میانه SI $\frac{K}{32}$ No 4265 و SI $\frac{Uig}{19}$ No 4196؛ سغدی SI $\frac{K}{31}$ No 4264؛ ترکی SI $\frac{K}{33}$ No 4266 پس از بررسی دقیق مجموعه کوخانسکی سه قطعه سغدی دیگر (SI $\frac{K}{15}$ بدون شماره ثبت) نیز یافت شد.

یک قطعه سغدی (SI $\frac{Rob}{1}$ No 4102) بعدها به مجموعه رابوروفسکی افزوده شد. این قطعه را هیئت رابوروفسکی در آسیای مرکزی (۱۸۹۳-۱۸۹۵) همراه با دست‌نوشته‌های دیگر در غار مبدی بودایی نزدیک دهکده توک/ق‌مزار^۱ در تورفان کشف کردند.^۲

نیکلای نیکلایویچ کراتکف کنسول ارومچی یکی از فعال‌ترین مجموعه‌داران ترکستان شرقی کهن بود.^۳ او پس از به پایان رساندن دانشکده زبان‌های شرقی دانشگاه سن-پترزبورگ راهی بس طولانی، از ترجمی در کنسولگری کولج^۴ تا مقام کنسولی امپراتوری روسیه در ارومچی را پشت سر گذاشت. در طی سال‌های (۱۹۰۸-۱۹۱۲) هیئت روسی مطالعات آسیای مرکزی و شرقی، آثار هنری و دست‌نوشته‌هایی از او دریافت کرد که آخرین آنها برای حفظ و نگهداری

1. Touk- mazar

2. В.И. Роборовский. Предварительный отчет об экспедиции в центральную Азию в 1893-1895гг* ۱۸۹۳ مرکزی آسیای هیئت مرکزی در سال ۱۸۹۳ تا ۱۸۹۵) ИРГО (Известия русского географического общества). 34, 1898. c. 1-59.

۳. به پاس خدمات کراتکف در گردآوری مجموعه‌های کهن، او به عضویت دائمی هیئت روسی و موزه مردم‌شناسی و قوم‌شناسی انتخاب شد. در این باره —

"Протоколы Русск. Комитета". (پروتکل‌های کمیته روسی). No 3, 1910. c. 2; ИАН Сер VI. IV, 1910. c. 810).

4. Кульдж

به موزه آسیایی سپرده شد.^۱ دست‌نوشته‌های آسیای مرکزی به ندرت معرفی شده‌اند، اما ما موفق شدیم شرح کوتاهی از دو مجموعه کراتکف را که زالمان نوشته بود پیدا کنیم. براساس اطلاعات زالمان متن‌های اویغوری و چینی و نیز ۲۹ قطعه سفدی به نخستین مجموعه کراتکف، که هیئت روسی در سال ۱۹۰۸ فراهم آورده بود، افزوده شده است.^۲ در حال حاضر نمی‌توان تعیین کرد که دقیقاً کدامیک از قطعه‌های سفدی گنجینه سریانی در این مجموعه بوده است. براساس شمارگذاری پیشین، شاید بتوان تنها برخی از قطعه‌های آن مجموعه را با شماره‌هایی که در زیر آمده مشخص کرد:

SI $\frac{krIV}{703}$, No 3450; $\frac{krIV}{706-715}$, No No 3453-3462; $\frac{krIV}{717-718}$, No No 3464-3465
 ($\frac{3kr}{24,26-30}$, No No 3757, 3759-3763 (شماره‌های پیشین: 20, 19, 16, 14, 13, 18, 17, 5, 13, 4, 6, 7, 8); 3Kr S3, 3Kr S4, 3Kr S2, 3Kr S4 bis; 3Kr S3).

دومین مجموعه کراتکف دست‌نوشته‌هایی است که او در سال ۱۹۰۹ به فرهنگستان علوم اهدا کرد. این مجموعه بر روی هم شامل ۸۲ قطعه است که بیشتر آنها اویغوری و چینی‌اند. در این مجموعه تنها ۳ متن سفدی دیده می‌شود که ۲ تا از آنها در نوشته‌های زالمان با شماره‌های ۸۱ و ۸۰ ثبت شده‌اند.^۳ هنرمند اکسون این مجموعه در بخش دست‌نوشته‌ها، با شماره‌های SI $\frac{2kr}{81}$ No 3724 و SI $\frac{2kr}{10-11}$ No No 3657-3658 مشخص شده‌اند.

1. "Протоколы Русск. Комитета" No 2. (پروتکل‌های کمیته روسی شماره ۲). 1908. c.4; No 3, 1909. c. 3-4; No 3, 1910. c. 2-3; No 2, 1911. c. 18; No 3, c. 21-22; Vo 5, c. 31-32; "Протоколы ИФО от. 16 IX и 4.XI." 1909г. – (پروتکل‌های بخش تاریخ) 1909г. – ИАН. Сер. VI. III, 1909. c. 1084, 1170; N4 (1904-1908). No 2668; N5 (1909-1913). No 1799.

2. — "Списки Азиатского музея (فهرست موزه آسیایی)". C10, Первая коллекция Кроткова.

3. "Списки Азиатского музея" (فهرست موزه آسیایی). C10, Первая коллекция кроткова No 2.

اسناد ارسالی کراتکف، هسته اصلی مجموعه دست‌نوشته‌های سفدی لنینگراد (سن-پترزبورگ) از ترکستان شرقی را تشکیل می‌دهند.^۱ آنها عبارت‌اند از برگ‌های جدا و یا بیشتر برگ‌های قطعه‌هایی از دست‌نوشته‌های گوناگون که کاملاً آسیب دیده‌اند (کاغذهای فرسوده، متن به شدت ساییده شده با پارگی و افتادگی بسیار) تعداد سطرهای این ۷۰ قطعه از ۱۰ سطر تجاوز نمی‌کند؛ بلندترین متن حداکثر ۲۹ تا ۳۰ سطری است.

این دست‌نوشته‌ها بیشتر بر روی کاغذهای ساخت چین نوشته شده و می‌توان دو گونه اصلی آنها را مشخص کرد: کاغذ استاندارد ای که زردرنگ است و کاغذ ضخیم نامرغوب به رنگ خاکستری. متن با مرکب سیاه نوشته شده است. متن‌ها (به استثنای بیشتر متن‌های مانوی) به خطی نوشته شده‌اند که «خط ملی سفدی» نامیده می‌شود و به یکی از گونه‌های خط آرامی سریانی شمالی تعلق دارد. در این مجموعه چند گونه خط به کار رفته است، اما در معرفی متن‌ها به خط‌شناسی سفدی اشاره‌ای نشده است و تنها به ویژگی‌های کلی خط‌شناسی بسنده شده است. نزدیک به نیمی از کل قطعه‌ها به خط بسیار زیبای کاتبان بودایی نوشته شده‌اند. این خط که به پیشنهاد هنیگ «خط سوتره»^۲ نامیده شده،

۱. درباره تاریخ دست‌نوشته‌های سفدی مجموعه لنینگراد —

A. N. Рагоза "К истории сложения коллекции рукописей на среднеиранских языках из Восточного Туркестана, хранящихся в рукописном отделе ЛОИВ АН СССР" (Институт востоковедения Академии наук СССР) (درباره تاریخ مجموعه دست‌نویس‌های ایرانی میانه که از ترکستان شرقی گردآوری شده است و در بخش دست‌نویس‌های مؤسسه شرق‌شناسی فرهنگستان علوم روسیه) *Письменные памятники Востока. Ежегодник. 1969* Москва., 1972. с.244-261; *Согдийские Фрагменты центральноазиатского собрания Института востоковедения АН СССР*

(مجموعه قطعه‌های سفدی آسیای مرکزی مؤسسه شرق‌شناسی فرهنگستان علوم شوروی) Автореф. канд. дисс. Ленинград. 1972.

2. Hening, W. B. "Mittliranisch". *Handbuch der Orientalistik. 1. Abt. Bd IV. Iranistik. Abschnitt: Linguistik*. Leiden, Köln. 1958. p. 55.

تقریباً در حدود سال ۵۰۰ میلادی شکل گرفته است و خطاطان سغدی در معابد بودایی آسیای مرکزی در طول چندین قرن آن را به کار برده‌اند. خط سوتره دارای ویژگی‌های خاص خود است. برای مثال بخش انتهایی حرف‌های -t, -n, -k, -c در موضع پایانی واژه به سمت بالا رسم می‌شود. دامنه تفاوت خط‌های دیگر (خط‌هایی که با تفاوت‌هایی جزئی‌اند تا گونه‌ای که اویغوری نامیده می‌شود) با این گونه کهن خط بودایی بسیار گسترده است.

با تکیه بر مطالعات گوتیو^۱، رایشلت^۲، بنونیست^۳ و دیگران بر روی دست‌نوشته‌های سغدی، تاریخ قطعه‌های سغدی در مجموعه لنینگراد را می‌توان میان سده‌های ۸ تا ۱۰ میلادی تعیین کرد.

مضمون بخش اصلی قطعه‌های سغدی به دو فرهنگ دینی بودایی (بخش بزرگی از قطعه‌ها) و مانوی مربوط می‌شود محتوای شماری از متن‌ها به سبب کوتاهی سطرها و آسیب‌دیدگی تشخیص داده نشده است.

متن‌های سغدی بودایی از معابد بودایی آسیای مرکزی گردآوری، ترجمه و رونویسی شده‌اند. اساساً این متن‌ها از زبان چینی یا به احتمال کمتر از زبان سنسکریت ترجمه شده‌اند و بسیار متأثر از متن اصلی‌اند به طوری که گاه به درستی فهمیده نشده‌اند. هم‌چنین نباید املاهای تاریخی و برخی ویژگی‌های دستوری متن‌هایی را که به «خط ملی سغدی» نوشته شده‌اند از نظر دور داشت. چنین می‌نماید که زبان آن مربوط به سده‌های ۸ تا ۱۰ م. و ربانی نسبتاً سنتی است. حتی به نظر برخی پژوهندگان، زبانی مرده، و متمایز از زبان متن‌های مسیحی و مانوی است که نگارش آنها تلفظ سغدی آن دوره را نشان می‌دهد. اظهار نظر درباره حجم نوشته‌های سغدی بودایی بسیار دشوار است. در میان قطعه‌های فراوان بودایی افزون بر روایت‌های سغدی، سوتره‌های بودایی وجود دارند که برخی از آنها مانند سوکه سوتره و سنگه سوتره قطعه‌های پیوسته این

1. R. Gauthiot
2. H. Richelt
3. E. Benveniste

مجموعه‌اند. در میان متن‌های بودایی، جائگه‌ها^(۱) و حکایت‌های خیالی دربارهٔ رسیدن بُدی‌ستوه‌ها به مقام بودایی آمده است که مجموعهٔ بزرگی از مثل‌ها، افسانه‌ها و قصه‌ها را دربرمی‌گیرند. به سبب قطعه قطعه بودن و آسیب‌دیدگی دست‌نوشته‌ها معرفی آنها تقریباً ناممکن است و برای هماهنگ کردنِ پاره‌های پراکنده آنها تنها می‌توان به مضمون قطعه اشاره کرد.

مجموعهٔ سفدی کراتکف نزدیک به ۱۰۰ قطعه را دربرمی‌گیرد که تاکنون بخش کوچکی از آن خوانده شده است. ۴ متن از ۱۵ متن مانوی را زالمان، با حروف عبری بازنویسی و همراه با عکس دست‌نوشته‌ها منتشر کرده است. از متن‌های بودایی تنها یک متن را رزنبرگ به چاپ رسانده است.^۲

هیئت روسی در ترکستان شرقی، بسیاری از دست‌نوشته‌های این هیئت‌ها را برای مطالعات آسیای مرکزی و شرقی آماده ساختند. لازم به یادآوری است که سرگئی فدرویچ آلدنبرگ در سازماندهی تحقیقات در آسیای مرکزی نقش مهمی برعهده داشت. بعدها آلدنبرگ دبیردانی فرهنگستان علوم (۱۹۰۴-۱۹۲۹) و قائم مقام رئیس هیئت، در طول ۲۵ سال پیشگام و سازمان‌دهندهٔ همهٔ هیئت‌های اعزامی به ترکستان شرقی شد و از آن میان دو هیئت تحت سرپرستی مستقیم او بودند.

در سال‌های ۱۹۰۹-۱۹۱۰ نخستین هیئت باستان‌شناسی در شین‌جیان به سرپرستی آلدنبرگ، جهت پژوهش بر روی آثار مکتوب فرهنگی پیش از اسلام در واحهٔ تورفان، قره‌شهر و کوچا تشکیل شد. ره‌آورد سفر آلدنبرگ مجموعه‌ای کهن و دست‌نوشته‌هایی از زبان‌های گوناگون، از جمله سفدی بود. بخش مهمی از اسنادی که آلدنبرگ در سال‌های (۱۹۰۹-۱۹۱۰) از

1. SI $\frac{\text{KrIV}}{838,840}$, инв. No No 3585, 3587 (شماره‌های پیشین S38, S39); Manichaica III, c. 27-29.

2. Rosenberg, F.A. "Un fragment sogdien bouddhique du Musée Asiatique (KrIV, Sogéd. 4)". - ИАН, No 15-17, 1927. c. 1375-1398. شمارهٔ فعلی SI $\frac{\text{KrIV}}{823}$, инв. No 3570.

شین جیان آورده تاکنون خوانده نشده است. چنین می نماید که دلیل آن پاره های بسیار کوچک این دست نوشته هاست که تقریباً بیشتر آنها به خاک تبدیل شده اند. در میان این دست نوشته ها ۱۷ قطعه سفیدی یافت شد. در حال حاضر این قطعه ها در دفتر ثبت گنجینه سفدی با شماره های No 4230-4236 $\frac{0}{107-113}$ ؛ No 4252 $\frac{0}{129}$ - قطعه $\frac{0}{129}$ در پاکتی نگهداری می شود که به خط آلدنبورگ بر روی آن نوشته شده است: Сенгим - агоу 1909. Ольденбург. ۱۶ متن باقی مانده مجموعه سفدی در بسته دیگری قرار دارد، که آلدنبورگ بر روی آن عبارت: Туяук - мазар. Р. Д. Уйгурские обрывки. X-1909. (توک مزار. د. پاره نوشتارهای اویغوری. X-۱۹۰۹) را نوشته است.

دومین هیئت اعزامی به سرپرستی آلدنبورگ (۱۹۱۵-۱۹۱۴) تحقیقات خود را به غار بودائیان در نزدیکی دون هوانگ^۱، یکی از مهم ترین آثار باستانی شین جیان، اختصاص داد. این هیئت آثار فراروان و ارزشمندی را گرد آورد از جمله نزدیک به دو هزار عکس، نقشه کلی غار، نمونه هایی از شمایل های بودایی، تعدادی دست نوشته و تعدادی حروف چاپی متحرک اویغوری.

در میان اسنادی که هیئت روسی به موزه آسیای مرکزی تحویل داده است، ۲ قطعه بزرگ سفدی بودایی دیده می شود که بخش هایی از داستان ها و سوتره هایی است که رزنبرگ منتشر کرده است^۲. به احتمال بسیار قطعه No 4212 $\frac{0}{89}$ SI را باید جزو مجموعه دون هوانگ آلدنبورگ به شمار آورد. زیرا بر روی پوشه اصلی این مجموعه نوشته شده است: Коллекция С. Ф. Ольденбурга из Дуньхуана (مجموعه آلدنبورگ از دون هوانگ).

1. Dunhuang

2. Rosenberg, F.A. "Deux fragments sogdian bouddhiques du Ts'ien - fo-tong du Touen-houng (Mission S. d'oldenburg, 1914-1915). "I Fragment d'un conte. II Fragment d'un sūtra". ИРАН (Известия Российской Академии наук), 1918. с. 817-842; ИРАН, 1920. هم اکنون قطعه نخست به اشتباه با شماره 455-474 و قطعه دوم

با شماره No 4229 $\frac{0}{106}$ در مجموعه کراتکف ثبت شده است.

۱۸ قطعه نسبتاً کوچک سفدی، حداکثر در ۱۲ سطر ناقص، به مجموعه آلدنبورگ تعلق دارند.^۱ تاریخ تحویل دقیق این مجموعه‌ها به موزه آسیایی مشخص نیست.

در میان مجموعه دست‌نوشته‌های سفدی آلدنبورگ، که بیشتر قطعه‌هایی از نوشته‌های بودایی‌اند، تنها یک متن مانوی وجود دارد. تشخیص مضمون برخی قطعه‌ها به سبب ناقص بودن آنها غیرممکن است.

بدین ترتیب، در پی اعزام هیئت‌های روسی به شرق ترکستان و تلاش‌های فردی اشخاصی مانند کوخانفسکی و کراتگف اکنون در موزه آسیایی فرهنگستان علوم، مجموعه دست‌نوشته‌هایی به زبان سفدی گرد آمده که پژوهش و بررسی آنها موضوع اثر حاضر است.

ترتیب قرار گرفتن قطعه‌ها براساس مجموعه‌هاست: مجموعه کوخانفسکی، کراتگف، آلدنبورگ و رابوروفسکی. خواندن و ترجمه برخی متن‌ها به سبب قطعه‌ها بودن و آسیب‌دیدگی نیازمند تصحیح دیگری است.

آرزو مندیم که پژوهش حاضر بر روی مجموعه قطعه‌های سفدی آسیای مرکزی مؤسسه شرق‌شناسی فرهنگستان علوم شوروی (سابق)، در راستای اهداف و مطالعات زبان سفدی و بررسی فرهنگ ترکستان شرقی در دوران پیش از اسلام سودمند واقع شود.

1. SI $\frac{O}{114-128}$, No No 4237- 4251; $\frac{O}{133-135}$, No No 4256-4258.